

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-428-3-7>

**REPLACEMENT OF THE FINNO-HUNGARIAN TOPONYM
"MOSCOWIA" WITH THE TERM "RUSSIA"
IN IMPERIAL TRANSLATIONS OF THE XIX CENTURY**

**ЗАМІНА ФІНО-УГОРСЬКОГО ТОПОНІМУ
«МОСКОВІЯ» ТЕРМІНОМ «РОСІЯ»
В ІМПЕРСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ XIX СТОЛІТТЯ**

Nikolaiuk T. A.

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of Culture
and Social and Humanitarian
Disciplines
National Academy of Fine Arts
and Architecture
Kyiv, Ukraine*

Николаюк Т. А.

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувачка кафедрою культури
та соціально-гуманітарних
дисциплін
Національна академія
образотворчого мистецтва
і архітектури
м. Київ, Україна*

Російська імперська історіографія та сучасна політична еліта Росії підтримує хибну наукову гіпотезу про існування середньовічної слов'янської держави Московська Русь, яка, на їхню думку нібито продовжила традицію давньоруської державності. Тому правлячі кола Російської імперії намагалися всіляко приховати фіно-угорські корені москвитів і підкреслити їхню виключну слов'янськість. Для цього російські дослідники в імперській топоніміці, історичних дослідженнях та у російських перекладах іноземних описів середньовічної Московії замість фіно-угорської назви «*Московія*» активно застосовували термін «*Росія*». Тому, в умовах повномасштабної війни, яку у 2022 році розпочала Росія проти України, спростування російських історичних міфологем стає для історика актуальним завданням.

Для досягнення поставленої мети проаналізовано оповіді іноземців Іосафата Барбаро і Амброджо Контаріні про середньовічне Московське князівство і співставлено ці автентичні листи з перекладами російського літератора В. Семенова, здійсненими у 1836 році. Цей аналіз проведений, щоб довести факт підміни царським перекладачем справжнього змісту текстів іноземних дипломатів про географічну назву середньовічних володінь московських Рюриковичів.

Венеціанські дипломати Іосафат Барбаро і Амброджо Контаріні наприкінці XV століття перебуваючи із дипломатичною місією у мусульманських державах, залишили опис середньовічної Московії.

Венеціанський купець Іосафат Барбаро прожив кілька років (1436–1452 рр.) у венеціанській колонії Тані у гирлі Дону. У своєму творі "Подорожі в Тану" (*Viaggio alia Tana*) він включив опис Московської держави [1, с. 22, с. 89–90]. Другий мандрівник, Амброджо Контаріні у 1474 році був призначений послом Венеціанської республіки у Персію і після закінчення своєї місії повернувся з неї сухопутними і річковими шляхами Східно-Європейської рівнини. З 25 вересня 1476 року до 21 січня 1477 року він знаходився у Москві.

У 1836 році переклади цих оповідей з італійської мови російською були виконані літератором В. Семеновим і з дозволу імперської цензури опубліковані разом з оригінальними текстами у першому томі «Бібліотеки іноземних письменників про Росію». З цими джерелами авторка ознайомила на сайті Президентської бібліотеки імені Б.М. Єльцина [2, 3].

Слід зазначити, що для найменування Московської держави венеціанські дипломати використовували подвійну назву – «*in Moscovia*» («Московія») і "**Rossia Bianca**" ("*Біла Русь*"). Другий топонім мав церковне походження і використовувався канцелярією Константинопольської патріархії для позначення руських земель православної ойкумени, до складу якої входили фіно-угорські володіння заліських Рюриковичів, з метою відокремлення їх від сусідніх мусульманських територій [4, с. 3]. Але в уривках, де іноземці вживали лише термін «Московія», імперський перекладач В. Семенов робив певні трансформації тексту, підмінюючи фіно-угорський термін виключно назвою «Росія». Так, у главі XIII Іосафат Барбаро, перераховуючи назви держав, з якими торгували татарські купці з міста Казань, згадує країну «*al Mosco*»: «*Questa terra e mercantesca della quale sitragge la maggior parte delle pelletterie chevano al Mosco, in Polonie, in Persie et in Fiandra*» [2, с. 132–133]. У російському перекладі цього тексту одразу виявляється очевидна підміна, здійснена В. Семеновим: назву з авторського тексту володінь Івана III «*al Mosco*» літератор підмінив терміном «Росія»: «*Місто це (Казань) здійснює значну торгівлю, забезпечуючи Росію, Польщу, Персію і Фландрію*» [6, с. 96].

Далі Іосафат Барбаро знайомить читача із традиціями та обрядами відсталого фіно-угорського народу *Moxii* [2, с. 133], який поклонявся опудалам убитих коней. Найменування цього племені перегукується із назвою «Московія». І це не випадково, оскільки мешканцями

володінь заліських Рюриковичів зі столицею у Володимирі-на-Клязьмі спочатку були переважно фінно-угорські племена [4, с. 3]. Швидше за все, імперський літератор підмінив згадану венеціанцем фінно-угорську назву «*Московія*» церковним православним топонімом «*Росія*», аби не викликати у читача асоціацій про фінно-угорське походження московитів [6, с. 97].

І, нарешті, в уривку про завоювання Іваном III Новгородом Іосафат Барбаро називає московського князя – «*Duc*»: Capitolo XIII. *Il Duca ha soggiogata anche Novogradia che vuol dire in nostra lingua nove castelli* [2, с. 133]. Однак В. Семенов, перекладаючи титулатуру московського правителя, здійснив справжню підробку: до титулу «князь» додав відсутні у першоджерелі прикметники «*великий*» й «*російський*»: «**Великий Князь Російський** підкорив також Новгород, що нашою мовою означає дев'ять містечок» [6, с. 98].

Венеціанець Амброджо Контаріні дістався до Москви у вересні 1476 р. Однак він не міг виїхати з Москви швидко, тому що у нього не було чим сплатити борг московським і татарським купцям, які позичили йому велику суму грошей. Зрештою, цей борг за нього виплатив московський князь Іван III, який повернувся до Москви з поїздки по своїм володінням лише наприкінці грудня 1476 року. Тому Амброджо Контаріні вимушений був перебувати у Москві чотири місяці – з 25 вересня 1476 р. по 21 січня 1477 р.

Описуючи свої пригоди, для позначення володінь Івана III Амброджо Контаріні часто живив топонім «*in Moscovia*», яким ці землі позначалися у портоланах того часу [3, с. 364].

Здійснюючи переклад тексту Амброджо Контаріні, який називав Івана III *московським князем*, літератор В. Семенов «забув» згадати фіно-угорський титул цього середньовічного правителя. Так, в уривку про своє перебування в Астрахані венеціанець розповів про те, що астраханський хан щороку посилав до московського князя послів за подарунками: «*Casimi can, ogni anno manda un suo Ambasciadore in Rossia al Signor Duca di Moscovia, piu presto per haver qualche presente...*» [3, с. 361].

А з перекладу В. Семенова можна дізнатися про те, що хан Касим відправляв посла не в Московію, а в «*Росію*», якою керував правитель із титулом «*Великий князь*», із виключенням прикметника «*московський*». [5, с. 283].

В наступному уривку про перебування венеціанця у Москві імперський перекладач знову застосував стратегію доместифікації тексту. Амброджо Контаріні повідомляє про своє знайомство з декількома

греками та італійцем Арістотелем Фіораванті, який прибув до Москви разом із деспіною Софією за запрошенням її чоловіка з метою спорудження у столиці храму [3, с. 370]. Перекладаючи інформацію про греків, які прибули разом з Фіораванті до Московії, літератор В. Семенов самовільно ввів у автентичний текст венеціанського дипломата відсутній у ньому термін «*Росія*» [5, 300].

Так само В. Семенов вчинив при перекладі іншого уривка, у якому Амброджо Контаріні інформував читачів про безліч лісів, що ростуть навколо Москви [3, с. 370]. Царський літератор знову «поточнив» назву московських володінь Івана III, вставивши у російський текст відсутнє у першоджерелі словосполучення «*простори Росії*» [5, с. 301].

Стратегію трансформації літератор В. Семенов застосував також при перекладі уривку, в якому Амброджо Контаріні перелічив сусідні із володіннями московського князя країни [3, с. 372]. В авторському тексті венеціанця відсутній термін «*Росія*», який імперський літератор знову застосував у своєму перекладі [5, с. 304].

Таким чином, аналіз та порівняння оригінальних листів іноземних авторів Йосафата Барбаро і Амброджо Контаріні та їх перекладів російською мовою підтверджують висновки про заміну назв у цих перекладах. Це пояснюється тим, що в імперські часи відбувалося поступове просування терміну «*Росія*» на міжнародній арені, і, відповідно, йшлося про юридичне закріплення цієї православної назви. Одночасно стратегія трансформації у перекладах позбавляла імперію від фіно-угорської назви «*Московія*», і цим сприяла ототожненню московитів із слов'янським етносом.

Література:

1. Скржинская Е. Ч. Барбаро и Контарини о России. К истории итало-российских связей в XV в. : монография. Ленинград : Наука, 1971. 274 с.

2. Di messer Josafa Barbaro gentil'huomo venetiano, il viaggio della Tana. *Библиотека иностранных писателей о России. Отделение первое, том первый. Изданием М. Калистратова, трудами В. Семенова – И. Барбаро, А. Контарини, А. Кампензе, П. Иовий.* Санкт-Петербург : в типографии III отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1836. С. 103–135. URL: <https://www.prlib.ru/item/1091184> (дата звернення: 26.04.2023).

3. Il viaggio del magnifico M. Ambrosio Contarini ambasciadore della illustrissima Signoria di Venetia al Gran Signore Ussun-Cassan Re de

Persia Nellianno *Библиотека иностранных писателей о России. Отделение первое, том первый. Изданием М. Калистратова, трудами В. Семенова – И. Барбаро, А. Контарини, А. Кампензе, П. Иовий.* Санкт-Петербург : в типографии III отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1836. С. 325–400. URL: <https://www.prilib.ru/item/1091184> (дата звернення: 23.04.2023).

4. Ніколаюк Т. А. Топоніміка руської православної ойкумени на західноєвропейських мапах епохи Ренесансу. *Вчені записки Таврійського університету. Серія : Історичні науки.* 2022. 33(72). № 4. С. 212–220. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.33>

5. Путешествие Амвросия Контарини, посла светлейшей Венецианской республики к знаменитому персидскому государю Узун Хасану. *Библиотека иностранных писателей о России. Отделение первое, том первый. Изданием М. Калистратова, трудами В. Семенова – И. Барбаро, А. Контарини, А. Кампензе, П. Иовий.* Санкт-Петербург : в типографии III отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1836. С. 193–322. URL: <https://www.prilib.ru/item/1091184> (дата звернення: 22.04.2023).

6. Путешествие в Тану Иосафата Барбаро, венецианского дворянина. *Библиотека иностранных писателей о России. Отделение первое, том первый. Изданием М. Калистратова, трудами В. Семенова – И. Барбаро, А. Контарини, А. Кампензе, П. Иовий.* Санкт-Петербург: в типографии III отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1836. С. 25-192. URL: <https://www.prilib.ru/item/1091184> (дата звернення: 22.04.2023).